

BOGUSŁAW GEDIGA

Z BADAŃ OSIEDLA OBRONNEGO KULTURY ŁUŻYCKIEJ WE WROCŁAWIU NA OSOBOWICACH W 1961 ROKU

W końcu czerwca 1961 roku zostały podjęte badania wykopaliskowe na jednym z dwóch osiedli obronnych, znajdujących się we Wrocławiu na Osobowicach. Prace trwały do połowy lipca tego roku¹.

Jakkolwiek na interesującym nas obiekcie nie przeprowadzono dotychczas systematycznych badań archeologicznych, a tylko prace weryfikacyjne przy okazji przygotowywania tam okopów w czasie I wojny światowej², to istnieje już dosyć okazała literatura związana z tym stanowiskiem³. Jest ono znane pod nazwą okopy szwedzkie. Znajduje się na terenie północno-zachodniej dzielnicy Wrocławia, Osobowicach, na krańcu tamtejszego parku od strony wsi Rędzin, tuż przy drodze wiodącej do tej miejscowości. Badane osiedle obronne jest położone na wzniesieniu oddalonym o około 300 m od obecnego koryta Odry, a dawne koryto znajduje się jeszcze bliżej po przeciwnej stronie⁴. Stan zachowania obiektu nie uległ zasadniczym zmianom od czasu przeprowadzenia na nim badań przez H. Segera⁵. Jedynie podczas ostatniej wojny dokonano nowych prac ziemnych, które spowodowały częściowe uszkodzenie warstwy kulturowej, głównie na majdanie. Podobnie również w północnej partii osiedla można stwierdzić istnienie większego usypiska gruzu będącego pozostałością zniszczonej tam wieży widokowej.

Dotychczasowy stan badań na omawianym stanowisku określa częściowo jego obecną problematykę badawczą. Konieczna jest np. weryfikacja chronologii osadnictwa w jego obrębie, jak i urządzeń obronnych. Podobnie wymaga sprawdzenia

---

¹ Badania były prowadzone przez Katedrę Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego przy współudziale Zakładu Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN we Wrocławiu. Kierownikiem naukowym prac była doc. dr H. Cehak-Hołubowiczowa. W terenie kierował badaniami mgr B. Gediga. W pracach uczestniczyli również L. Niedźwiecki i Z. Bagniewski, studenci archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Przeciętnie zatrudniano około 14 pracowników fizycznych.

² H. Seger, *Die Schwedenschanze bei Oswitz*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, t. 53: 1919, s. 79 i n.

³ H. Uthenwoldt, *Die Burgverfassung in der Vorgeschichte und Geschichte Schlesiens*, Wrocław 1938, tamże dalsza literatura. Z nowszych prac na uwagę zasługują: J. Filip, *Počátky slovanského osídlení v Československu*, Praha 1946, s. 37; K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia*, Katowice—Wrocław 1948, s. 13; W. Korta, *Grodziska osobowickie*, „Z otchłani wieków”, R. 27: 1948 z. 9—10, s. 147—151; W. Hołubowicz, *Śląsk w epoce wspólnoty pierwotnej*, [w:] *Historia Śląska*, Wrocław 1960, t. I, s. 129.

⁴ Seger, *op. cit.*; W. Hoffmann, *Die vorgeschichtlichen Funde von Breslau-Oswitz und Ransern, Kr. Breslau*, „Altschlesien”, t. 10: 1941, s. 8.

⁵ Seger, *op. cit.*

próba odtworzenia konstrukcji wału obronnego dokonana przez H. Segera⁶. Dalsze zagadnienia, na które pewne światło rzuciły przeprowadzone obecnie badania, a których pełniejszego wyjaśnienia oczekujemy po dalszych pracach — to przede wszystkim: ustalenie charakteru osadnictwa na omawianym obiekcie oraz zagadnień z zakresu gospodarki i stosunków społecznych mieszkańców osiedla na Osobowicach. Wyłania się dalej sprawa szczegółowego określenia funkcji tego obiektu oraz istotne z wielu względów zagadnienie powiązania badanej osady obronnej ze znajdującymi się w pobliżu innymi stanowiskami, współczesnymi mu względnie bliskimi chronologicznie i kulturowo. Tak np. prawie do podnóża rozsypiska wału przylega cmentarzysko, datowane na IV i V okres epoki brązu oraz na okres halsztacki⁷. W odległości (w linii prostej) około 1 km na wzgórzu z kaplicą znajduje się inne, określane jako osiedle obronne, stanowisko kultury łużyckiej. W pobliżu niego odkryto również cmentarzysko. Zagadnienie istnienia drugiego osiedla obronnego na Osobowicach wymaga nowych badań dla wyjaśnienia, czy mamy tu rzeczywiście do czynienia z osiedlem obronnym, oraz ewentualnego wzajemnego powiązania obu tych obiektów w aspekcie zagadnienia grodów podwójnych⁸.

W czasie badań 1961 roku w północno-zachodniej części osiedla obronnego założono łączące się ze sobą dwa wykopy. Jeden przecinający wał szerokości 2 m, który został w tym roku doprowadzony do obecnego szczytu wału i długość jego wynosi 25 m. Drugi umiejscowiono na przylegającej części majdanu. Obejmował on 0,5 ara. Ta część obiektu, na której założono wykopy, jest stosunkowo najlepiej zachowana i stwarza najdogodniejsze warunki do prac wykopaliskowych i ewentualnego rozszerzenia terenu badań.

Na majdanie wyeksplorowano warstwę kulturową do calca, natomiast na wykopie, przebiegającym w poprzek wału, osiągnięto górne partie warstwy kulturowej kultury łużyckiej. Pod względem stratygraficznym ta część obiektu, na której osiągnęliśmy calca, przedstawia się dosyć regularnie.

Pierwszą warstwę grubości około 0,30—0,50 m stanowiła warstwa humusu barwy ciemno-szaro-brunatnej i ziemi szarobrunatnej. Jej zawartość kulturowa była niejednolita. Materiał ceramiczny, który w niej występował, był zarówno związany z okresem kultury łużyckiej, jak i nowożytnym.

Druga warstwa, stosunkowo jednolita, utworzona z brunatnej i ciemnobrunatnej ziemi, sięgała aż do wystąpienia calca na głębokości od 0,90 do 1,30 m. Nad samym calcem, który stanowił żółty piasek, warstwa kulturowa zawierała większą domieszkę piasku. Zawartość kulturową stanowił głównie materiał ceramiczny, i to w swojej przeważającej masie związany z kulturą łużycką. Jedynie w górnej części tej warstwy trafiały się jeszcze nieliczne fragmenty ceramiki nowożytnej.

Na wykopie poprowadzonym przez wał nie uzyskaliśmy calca i dlatego nie można w tej chwili podać pełnego układu stratygraficznego. Ciemnobrunatna warstwa kulturowa wystąpiła na głębokości około 0,40 m i zawierała prawie wyłącznie materiał zabytkowy, związany z kulturą łużycką.

Na wykopie umiejscowionym na majdanie osiedla wystąpiły następujące obiekty nieruchome.

Na głębokości 0,60 m uchwycono ciemny, prawie okrągły zarys jamy o wymiarach 2,30 × 2,70 m. W przekroju pionowym jama posiadała kształt nieckowaty i sięgała do głębokości około 1,10 m. Na zawartość kulturowąłożyły się: ceramika,

⁶ Tenże, *op. cit.*

⁷ M. Jahn, *Zur Chronologie der „Lausitzer Kultur“ auf Grund neuerer Grabungen in Schlesien, „Mannus“*, t. 3: 1923 (Ergänzungsband), s. 32—41.

⁸ Zagadnienie to omawia m. in. W. Hensel w pracy pt. *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnośredniowiecznej*, Poznań 1948, s. 42, 43.

trochę kości zwierzęcych, przęślik, polepa i węgielki drzewne oraz trochę niedużych kamieni (wymiary: $10 \times 6 \times 6$ cm lub $20 \times 10 \times 6$ cm), których część nosi ślady przebywania w ogniu. Wypełniko jamy stanowiła ciemnoszara i ciemnobrunatna ziemia przesycona węgielkami drzewnymi.

Drugim obiektem jest palenisko, które wystąpiło na głębokości 0,80 m. Palenisko zachowało się w postaci prawie prostokątnego, o zaokrąglonych narożnikach, placka utworzonego z przepalanej gliny. Posiada ono wymiary $0,80 \times 0,90$ m o grubości około 0,10 m. W pobliżu wystąpiło kilka niedużych kamieni, jak również fragmenty ceramiki kultury łużyckiej.

Dalszy obiekt to większe skupisko kamieni, które wystąpiło na głębokości około 0,90—1,00 m w obrębie ciemnobrunatnej warstwy przemieszanej z piaskiem calcowym. Zespół ten zalegał już prawie na stropie calca. Wielkość kamieni była niejednolita (np. $0,25 \times 0,30 \times 0,20$ ×; $0,15 \times 0,20 \times 0,10$; $0,13 \times 0,11 \times 0,10$ cm). Wśród kamieni znajdował się również fragment kamienia żarnowego. W warstwie kulturowej związanej z tym zespołem wystąpiła ceramika częściowo nawet w dość dużych fragmentach, m. in. fragment talerza krążkowego.

Oprócz tego uchwycono ślad po słupie, przy samej płn.-wsch. ścianie wykopu. Posiadał on średnicę około 0,60 m. Wystąpił na głębokości około 1,00 m w postaci dość regularnego kolistego (uchwycono tylko połowę zarysu) zaciemnienia.

Jeżeli chodzi o funkcję odkrytych obiektów nieruchomych, to jedynie wspomniane palenisko jest w tym zakresie jednoznaczne. Było to palenisko o charakterze stałym, będące w długotrwałym użytku. Powstaje tylko zagadnienie powiązania tego paleniska z innymi obiektami. Ze względu na niewielki obszar zbadany w tej chwili trudno tę sprawę ostatecznie wyjaśnić. Można przypuszczać, że palenisko wiąże się ewentualnie z odkrytym śladem po słupie, który mógłby być pozostałością po jakiejś budowli. Przypuszczenie to częściowo uzasadnia fakt, że w tej partii wykopu mieliśmy do czynienia z głębszym zaleganiem warstwy kulturowej.

Pozostałe obiekty następczą szereg trudności względem określenia ich funkcji.

Skupisko kamieni, opisane powyżej, sprawia wrażenie celowego nagromadzenia. Nic nie wskazuje na to, by mogło ono być pozostałością paleniska. Kamienie nie posiadają śladów styczności z ogniem, a w otaczającej warstwie kulturowej nie stwierdzono występowania węgielków drzewnych. Wystąpiła jednak, jak już wspominaliśmy, w obrębie tego zespołu większa ilość stosunkowo dużych fragmentów naczyń.

Odkryta i zbadana jama nie wydaje się być jamą odpadkową ze względu na jej rozmiary, jak i ilość oraz jakość materiału zabytkowego w niej znaleźcignego.

Wśród zabytków znalezionych w warstwie kulturowej i w zbadanych obiektach zdecydowaną przewagę posiada ceramika. Przeważają jednak drobne fragmenty. Największa ilość fragmentów pochodzi od dwuuchych garnków bezułkowatych czy jajowatych, o charakterystycznych szorstkich ściankach zewnętrznych, najczęściej barwy czerwobrunatnej czy szarobrunatnej, a wewnętrznych gładkich i ciemnoszarych. Gлина, z której je wykonano, jest na ogół schudzona średnio- lub gruboziarnistą domieszką. Dalsze fragmenty pochodzą od mniej więcej analogicznych garnków, ale posiadają wyodrębnioną szyjkę i ściankę zewnętrzną przeważnie gładką. Inne formy naczyń, które można wyróżnić wśród fragmentów, to czerpaki i kubki jednouchy w typie pospolicie spotykanym w kulturze łużyckiej w końcowych okresach epoki brązu i w okresie halsztackim; dalej duże baniaste naczynia z prawie cylindrycznymi lub ku górze zwężającymi się szyjkami, niejednokrotnie o powierzchni zewnętrznej czarnej, wyświecanej. Poza tym dość liczne są fragmenty mis, m. in. z brzegami zagiętymi do wewnątrz. Stwierdzono również liczne frag-

menty talerzy krążkowych z nakłuciami paznokciowymi na powierzchni. Są one przeważnie dużych rozmiarów, średnicy około 25—30 cm.

Wszystkie podane typy naczyń znamy z materiałów, których dostarczyły badania prowadzone na pobliskim cmentarzysku⁹.

Z innych przedmiotów glinianych wymienić należy: dwa przęśliki oraz kółko wykonane ze skorupy naczynia z przewierconym otworem, o średnicy około 3,7 cm i grubości 0,6 cm. Wspomniane kółko nie pełniło funkcji przęślika, otwór bowiem nie jest umieszczony w środku i samo również jest dosyć nieregularne. Podobne kółka, znane m. in. z Biskupina i z Raduni, są interpretowane jako związane z kultem solarnym¹⁰.

Z przedmiotów metalowych znaleziono w warstwie kulturowej: fragment pierścienka z brązu i fragment przedmiotu z żelaza, może jest to fragment szpili albo szydła. Na wymienienie zasługuje jeszcze, znaleziony w obrębie skupiska kamieni, fragment nieckowatego kamienia żarnowego.

Podsumowując ogólnie wyniki badań na omawianym osiedlu obronnym w 1961 roku należy stwierdzić, iż występuje na nim stosunkowo gruba warstwa kulturowa, związana z użytkowaniem tego obiektu w okresie kultury łużyckiej. Poza nią wystąpiła jedynie górna warstwa zawierająca materiał łużycki przemieszany z ceramiką nowożytną. Zarówno to, jak i odkryte obiekty nieruchome upoważniają do stwierdzenia stałego osadnictwa w obrębie wałów obronnych. Ogólnie jego chronologię można ustalić na V okres epoki brązu i na okres halsztacki. Nie można wykluczać również istnienia śladów starszego osadnictwa z IV okresu epoki brązu. Przy obecnym stanie badań nie można nic nowego powiedzieć o urządzeniach obronnych tego stanowiska.

*Zakład Archeologii Polski IHKM PAN
we Wrocławiu*

BOGUSŁAW GEDIGA

FROM THE EXCAVATIONS OF A LUSATIAN FORTIFIED SITE ON OSOBOWICE
IN WROCLAW, IN 1961

In 1961 the Department of the Archaeology of Poland at the Wrocław University and the Department of the History of Material Culture, Polish Academy of Sciences in Wrocław undertook excavations on a fortified Lusatian site, known as "Swedish trench" and situated on Osobowice in Wrocław.

The object of the excavation was to verify and supplement data obtained during reconnaissance and conservation works carried out mainly during the first world war. Besides, the questions raised by this site are closely linked with the studies on the Lusatian culture in Silesia. These are: the social and economic relations, the connection of the discussed site with other settlements in this area, especially with a similar site situated in close proximity, and the importance of the fortified sites on Osobowice for the Lusatian tribes living in Central Silesia. The last question has been particularly emphasized in the present report.

In 1961 the north-western part of the site was examined. Two excavation trenches, linked with each other, were made. One trench cut through the rampart, and the other through the adjoining open space. Only in the second trench the

⁹ Jahn, *op. cit.*, s. 33—42.

¹⁰ H. Cehak - Hołubowiczowa, *Kamienne kręgi kultowe na Raduni i Ślęży*, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959 z. 1, s. 64 i n.

sterile soil was reached. The discoveries included one hearth (fig. 2), and one pit and a group of stones (fig. 3), rather purposefully arranged among which potsherds and a fragment of a quern were found.

The bulk of the recovered materials consisted of pottery, chiefly pots, and mugs, and of quite numerous fragments of clay plates. Other discoveries included whorls and a circular object, made from a potsherd, with hole, and probably serving as a symbol of cult. Metal items were represented by fragments of a bronze finger-ring and of an iron object (pin ? awl ?).

The 1961 excavations revealed traces of habitation from Bronze Age V and from the Hallstatt period. This is testified by a thick culture layer and by immovable objects uncovered here.

The excavation of the rampart and of the open space enclosed by it will be continued. We also plan to investigate neighbouring sites, contemporary with the discussed one, particularly other fortified sites and cemeteries known from this area.